

СЕМАНТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ БЕСТЫЯЛЬНЫХ ПРЭДЫКАТАЎ

Семантычная класіфікацыя дзеясловаў неаднаразова трапляла ў фокус увагі мовазнаўцаў. У дадзенай працы нам хацелася б ажыццявіць семантычную класіфікацыю бестыяльных дзеясловаў (г.зн. дзеясловаў, “што маюць у значэнні сему спецыялізаванага суб’екта, які выражаецца назвай жывёлы” [2, с. 67] і “прыпісваюць (прэдыцыруюць) рэферэнтна-таксанамічнаму класу імёнаў ... “жывёлы” (лац. *bestia*) уласцівыя ім дынамічныя прыметы”) [1, с. 175] на падставе класіфікацыі, распрацаванай славацкай даследчыцай М. Сокалавай, развітай і практычна апрабаванай у працы “Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe”.

У залежнасці ад канфігурацыі такіх семантычных прымет, як акцыянальнасць і падзейнасць, вылучаюцца 3 асноўныя семантычныя класы паўназначных дзеясловаў: акцыянальныя, працэсуальныя і статычныя. Кожны з названых семантычных класаў далей падзяляецца на шэраг падкласаў [3, с. 15-22]. Аналіз 242 бестыяльных дзеяслоўных прэдыкатаў паказаў, што яны прадстаўлены ва ўсіх 3 семантычных класах і ў 20 з 35 магчымых падкласах.

Акцыянальныя прэдыкаты складаюць каля 75% з агульнай колькасці бестыяльных дзеясловаў беларускай мовы. Акцыянальныя прэдыкаты адказваюць на пытанне “што робіць (а пры каўзатывах “што выклікае”) левавалентны партыцыпант агенс з прававалентным партыцыпантам пацыенсам”, валодаюць прыкметамі акцыянальнасці і падзейнасці, а іх усеагульным карэлятам з’яўляецца дзеяслоў рабіць/зрабіць.

Самым пашыраным семантычным падкласам акцыянальных бестыяльных дзеясловаў (83 лексічныя адзінкі, або каля 34% ад агульнай колькасці бестыяльных дзеясловаў) з’яўляюцца т.зв. дзеясловы біхэвіяральныя, якія абазначаюць праявы паводзінаў жывёльных партыцыпантаў, іх спецыфічныя дзеянні. Сярод іх вялікую і выразную групу складаць прэдыкаты гучання з семантыкай “жывёла стварае характэрны гук, крык” (73 адзінкі), напр., *бляяць, цінькаць, курлыкаць* і пад. Шэраг дзеясловаў

абазначае спецыфічныя рэакцыі жывёл на пэўныя ўнутраныя або знешнія раздражняльнікі, напр., *нахохліца, ашчэрыца, натапырыца* і пад., або іншыя спецыфічныя дзеянні, напр., *церабіца, купаца, рыца, грабіся* і пад.

Наступным па велічыні (23 лексічныя адзінкі, або 9,5% ад агульнай колькасці) падкласам акцыянальных бестыяльных дзеясловаў з'яўляюцца дзеясловы кантактныя, якія абазначаюць дзеянні партыцыпанта, што ўваходзіць у фізічны кантакт з іншым партыцыпантам. У пераважнай большасці гэта дзеясловы са значэннем удару ці ўкусу (напр., *бадаць, брыкаць, кляваць, кусаць* і пад.), барацьбы/супрацьстаяння (напр., *грызіся, басіся* і пад.) або спароўвання (напр., *таптаць, пакрываць* і пад.).

Каля 8% (19 лексічных адзінак) складаюць акцыянальныя дзеясловы руху і становішча, што абазначаюць мэтанакіраваны рух жывёл або іх знаходжанне ў пэўным прасторавым становішчы (напр., *тырхаць, гарцаваць, рысіць, кішэць, раіца; сядзець*). Дадзеная група дзеясловаў можа быць значна пашырана за кошт рознага кшталту афіксальных дэрыватаў (напр., *ператырхнуць, выпіўзі і пад.*).

Наступны семантычны падклас акцыянальных дзеясловаў (12 лексічных адзінак, або каля 5%) утвараюць т.зв. мадыфікацыйныя дзеясловы, якія абазначаюць змяненне прававалентнага партыцыпанта левавалентным, мадыфікацыю яго фізічных, колькасных і якасных уласцівасцей (напр., *скубіці, тачыць, рыць, дзяўбіці, заліваць, заседжваць* і пад.). Як бачым, у асноўным гэта дзеясловы са значэннем парушэння цэласнасці прадмета, яго забруджвання або ачышчэння.

Каля 4% (10 лексічных адзінак) складаюць т.зв. крэацыйныя дзеясловы са значэннем татальнага ўздзеяння з боку левавалентнага партыцыпанта на прававалентны, які ствараецца або ўзнікае ў выніку гэтага ўздзеяння. У дадзены падклас мы ўключылі дзеясловы, якія абазначаюць стваральную дзейнасць жывёл, у прыватнасці, звязаную з пабудовай жылля (напр., *віць, рыць* і пад.), а таксама дзеясловы фізіялагічнага дзеяння з семантыкай 'жывёла дае пачатак іншай жывёле або зародку' з эксплікаваным на сінтаксічным узроўні прававалентным актантам (напр., *прывесці, знесці, выседзець* і пад.).

9 лексічнымі адзінкамі (каля 3,7%) прадстаўлены сярод бестыяльных дзеясловаў маніпуляцыйныя дзеясловы, што абазначаюць рознага кшталту маніпуляцыі з прававалентным партыцыпантам, якія не прыводзяць да змянення яго асноўных характарыстык. У асноўным гэта маніпуляцыі, якія жывёлы ажыццяўляюць з часткамі свайго цела (напр., *наставіць, ашчацініць, ашчэрыць, натапырыць*).

Такой жа колькасцю прадстаўлены рэалізацыйныя дзеясловы, якія абазначаюць рознага кшталту дзейнасць жывёл, скіраваную на знешнія аб'екты або на саміх сябе (напр., *упаляваць, пасвіца, мышкаваць, торкаць, табуніца, раіца, угняздзіца* і пад.).

7 адзінкамі (каля 3%) прадстаўлены клас дзеясловаў аб'ектна-арыентаванага фізіялагічнага дзеяння, якія абазначаюць дзеянні жывёл, у

выніку якіх у жывёльнага арганізму трапляюць рэчывы, неабходныя для жыццядзейнасці, або выводзяцца з арганізму рэчывы, непатрэбныя / шкодныя для яго (напр., *хлябтаць, смактаць, скубці, кляваць* і пад.). У аўтараў-складальнікаў “Valenčného slovníka...” дадзены семантычны клас адсутнічаў, а дзеясловы кшталту *піць* разглядаліся ў якасці канверсіўных, або дзеясловаў прымання, што, на нашу думку, не зусім карэктна.

Каля 2% бестыяльных дзеясловаў (5 лексічных адзінак) складаюць т.зв. дэструкцыйныя дзеясловы, якія, у адрозненне ад мадыфікацыйных, абазначаюць поўнае знішчэнне, разбурэнне прававалентнага партыцыпанта левавалентным (напр., *патравіць, забадаць, задзяўбіць, задраць* і пад.).

Урэшце, па 2 дзеясловы (менш 1%) прадстаўляюць такія семантычныя падкласы акцыянальных дзеясловаў, як дзеясловы перцэптыўныя і камунікатыўныя. Перцэптыўныя дзеясловы абазначаюць актыўныя працэсы ўспрымання з боку жывёльнага партыцыпанта (напр., *абнюхвацца, хмыліцца*). Пра камунікатыўныя дзеясловы са значэннем перадачы інфармацыі ад камунікуючага адрасату ў выпадку бестыяльных дзеясловаў даводзіцца казаць толькі ўмоўна. У якасці такіх дзеясловаў можна разглядаць дзеясловы *накукаваць* і *накаркаць*, калі, паводле народных павер’яў, гукі, што ўтвараюцца птушкамі, успрымаюцца як крыніца інфармацыі пра працягласць жыцця або магчымае няшчасце.

Каля 21,5% працэнтаў ад агульнай колькасці бестыяльных дзеясловаў – гэта працэсуальныя дзеясловы, якія адказваюць на пытанне “што адбываецца, стала, стане з партыцыпантам-носьбітам падзейнасці (працэсуалам), якім стаў носьбіт падзейнасці”, характарызуюцца падзейнасцю і адсутнасцю акцыянальнасці, а іх агульнымі карэлятамі выступаюць дзеясловы стаць/станавіцца (адбывацца/адбыцца).

Сярод працэсуальных бестыяльных дзеясловаў самым прадстаўнічым па колькасці лексічных адзінак падкласам з’яўляюцца дзеясловы псіхафізіялагічных, псіхічных і фізіялагічных працэсаў (30 адзінак, 12,5% з агульнай колькасці), напр., *напудзіцца, ліняць, акуліцца, аперыцца, ялавецць, раздаіцца* і пад. Сюды ж мы аднеслі дзеясловы з семантыкай нараджэння маладой істоты з інкарпараваным (уклучаным) прававалентным актантам (напр., *ацяліцца, ажарабіцца, акаціцца* і пад.).

Рэалізацыйныя працэсуальныя прэдыкаты складаюць каля 4,5% (11 лексічных адзінак) і абазначаюць працэсы, якія адбываюцца без волі іх удзельнікаў і нейкім чынам гэтых удзельнікаў закранаюць, напр., *расцугляцца, распрэзчыся, раскілзацца, вудзіцца, браць (пра рыбу)* і пад.

Каля 3% (7 лексічных адзінак) складаюць экзістэнцыйныя дзеясловы са значэннем працэсу існавання, яго пачатку або спынення. У прыватнасці, гэта дзеясловы, што абазначаюць факт існавання жывёл, іх нараджэнне, смерць або з’яўленне/знікненне (напр., *завесціся, вывесціся,дохнуць* і пад.).

Мадыфікацыйныя працэсуальныя дзеясловы (0,8%, 2 лексічныя адзінкі) абазначаюць працэсы змянення якасных або колькасных характарыстык

працэсуала. Дадзены семантычны падклас прадстаўлены дзеясловамі *аблётаўца* і *аб'ездзіца*.

Усяго па адным дзеяслове прадстаўляюць такія семантычныя падкласы, як працэсуальныя дзеясловы руху і становішча (абазначаюць працэсы ненаўмыснага руху жывёльнага партыцыпанта) і каўзатыўныя працэсуальныя дзеясловы. Першы падклас прадстаўлены дзеясловам *капыціца*, а другі дзеясловам *накаркаць* ('паводле народных павер'яў – наклікаць няшчасце, ліха (пра варонаў)').

Толькі каля 3,5% бестыяльных дзеясловаў – дзеясловы статычныя. Звычайна яны адказваюць на пытанне “які або ў якіх адносінах, дзе, калі, чый ёсць партыцыпонт X (статуал)”, характарызуюцца адсутнасцю акцыянальнасці і падзейнасці, а іх агульным карэлятам з'яўляецца дзеяслоў *быць*. Сатычныя бестыяльныя дзеясловы падзяляюцца на 2 семантычныя падкласы: кваліфікатывыя дзеясловы (назваюць якасныя характарыстыкі носьбіта кваліфікацыі), напр., *бадаўца*, *брыкаўца*, *кусаўца*, *даўца* і пад. і лакалізацыйныя (выражаюць прасторавае размяшчэнне статуала, яго лакалізацыю), напр., *вадзіца*, *весціца*, *гняздзіца*, *кішэць*. Асобна неабходна заўважыць, што мы не вылучалі групу здольнасных статычных дзеясловаў, якія абазначаюць элементарныя фізіялагічныя здольнасці (напр., *лётаць*, *поўзаць* і пад.), бо катэгарызацыя дадзеных дзеясловаў цалкам залежыць ад кантэксту.

Такім чынам, семантычная класіфікацыя бестыяльных дзеясловаў беларускай мовы паказала, што ў сваёй большасці (75%) – гэта дзеясловы акцыянальныя, значна менш (21,5%) дзеясловаў працэсуальных, і толькі невялікая колькасць (3,5%) – дзеясловы статычныя. Самымі аб'ёмнымі семантычнымі падкласамі з'яўляюцца: 1) біхэвіяральныя дзеясловы, якія адлюстроўваюць спецыфічныя дзеянні, асаблівасці паводзінаў жывёл (34%); 2) дзеясловы псіхафізіялагічных, псіхічных і фізіялагічных працэсаў (12,5%); 3) кантактныя дзеясловы, якія перадаюць здольнасць жывёл уступаць у фізічны кантакт са знешнімі аб'ектамі (9,5%); 4) дзеясловы руху і становішча, якія адлюстроўваюць здольнасць жывёл да мэтанакіраванага перамяшчэння ў прастору (8%); 5) мадыфікацыйныя дзеясловы, якія паказваюць, што жывёлы здольныя змяняць, мадыфікаваць пэўныя аб'екты рэчаіснасці (7,5%).

Літаратура

1. Бацевич, Ф.С. Функционально-ономасиологическое исследование глагольной лексики // Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов, 1997.
2. Михайлова, О.А. К вопросу об изучении глаголов с предметными семами / О.А. Михайлова // Проблемы глагольной семантики: Сборник научных трудов. – Свердловск, 1984.
3. Ivanová M. a kol. Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe / M. Ivanová, M. Sokolová, M. Kyseľová, V. Perovská. – Prešov, 2014.